

Книгата е замислена като текст за курсове по межкултурна психология, мултикултурна психология, културна психология, културно многообразие и психология на етническите групи, както и като ресурс за практикуващите, изследователите и педагозите, които работят в многокултурна среда.

Ключови характеристики на шестото издание

- над 200 най-нови литературни източници, особено върху изследвания в райони като Близък изток, Африка, Азия и Латинска Америка, както и САЩ и Европа;
- нова глава върху личността и Аза с ударение върху половата идентичност;
- нови или преработени начални винетки към главите, които разчитат на актуални събития;
- повече примери, свързани с преживяванията на международните студенти в САЩ и местните хора;
- много повече фигури и таблици, които подпомагат учещите зрители;
- нови изследвания върху пола, расата, религиозните вярвания, родителските стилове, сексуалната ориентация, етническата идентичност и стереотипи, разрешаването на конфликти, имиграцията, интелигентността, физическото малтретиране, състоянията на съзнанието, *DSM-5*, културните нрави, еволюционната психология, терапията на психичните разстройства и акултурацията;
- преработена глава върху методологията с по-голямо внимание към въпросите, свързани конкретно с межкултурните изследвания, и повече материал за качествените и смешените методи.

Ерик Б. Шираев е професор по психология в университета „Джордж Мейсън“.

Дейвид А. Леви е професор по психология в университета „Пепърдайн“.

Ерик Б. Шираев, Дейвид А. Леви

МЕЖДУКУЛТУРНА ПСИХОЛОГИЯ
КРИТИЧНО МИСЛЕНЕ
И СЪВРЕМЕННИ ПРИЛОЖЕНИЯ

София, 2019

Преводът е направен по изданието:

ERIC B. SHIRAEV AND DAVID A. LEVY

CROSS-CULTURAL PSYCHOLOGY:

Critical Thinking and Contemporary Applications

Sixth Edition

Authorised translation from the English language edition published by Routledge,
a member of the Taylor & Francis Group LLC

Copyright © 2017 by Taylor & Francis

Всички права запазени. Нито една част от тази книга не може да бъде размножавана
или предавана по какъвто и да било начин без изричното съгласие на „Изток-Запад“.

© Людмила Андреева, превод, 2019

© Издателство „Изток-Запад“, 2019

ISBN 978-619-01-0508-4

Ерик Б. Шираев

Дейвид А. Леви

МЕЖДУКУЛТУРНА ПСИХОЛОГИЯ

Критично мислене
и съвременни приложения

Превод от английски
Люмила Андреева



Съдържание

Предговор	19
<i>Ударение върху критичното мислене</i>	21
<i>Педагогически характеристики, които подпомагат ученето</i>	22
<i>Фокус върху приложните съвременни проблеми</i>	22
<i>Осъвременяване и промени в шестото издание</i>	23
<i>Уебсайт</i>	23
За авторите	25
Глава 1 Разбиране на межкултурната психология	27
Що е межкултурна психология?	28
Основни дефиниции	30
Култура	30
Общество, раса и етническа принадлежност	30
Релевантен случай	33
Межкултурна чувствителност	33
Познанието в межкултурната психология	33
Културен традиционализъм	36
Емпирично изследване на културата	37
Колективизъм и индивидуализъм: още изследвания	38
Културни синдроми	41
Подходът на природните науки	41
Подходът на социалните науки	43
Подходът на хуманитарните науки	44
Екокултурният подход	45
Релевантен случай	46
Подходът на културната смес	46
Интегративният подход: обобщение	47
Релевантен случай	48

Туземна психология.....	49
Етноцентризъм	49
Мултикултурализъм	50
Кратка история на областта.....	50
Обобщение на главата.....	51
Глава 2 Критично мислене в межкултурната психология.....	55
Оценъчната предубеденост на езика: да описваш означава да предписваш	56
Диференциране на дихотомни и непрекъснати променливи: черно и бяло или нюанси на сивото?	60
Парадоксът на сходството–уникалността: всички явления са едновременно сходни и различни	62
Релевантен случай	64
Релевантен случай	66
Ефектът на Барнъм: описанията от типа „един размер за всички“.....	66
Уклонът на асимилацията: разглеждането на света през оцветена от схемите призма	68
Уклонът представителност: съответствията и несъответствията на категоризацията.....	70
Уклонът на наличността: убедителната сила на ярките събития.....	73
Фундаменталната атрибутивна грешка: подценяване на влиянието на външните фактори	77
Самоизпълняващото се пророчество: когато очакванията създават реалност	80
Корелацията не доказва каузалност: объркване на „какво“ със „защо“	82
<i>Пример</i>	84
<i>Упражнение А</i>	85
<i>Упражнение Б</i>	85
Двупосочна и множествена каузалност: каузални вериги и смесени пътища	86
Двупосочна каузалност.....	86
Множествена каузалност	87
Натуралистичната грешка: замъгляване на границата между „е“ и „би трябвало“	90
Межкултурна чувствителност.....	91

	Ефектът на упоритостта на убежденията: „Не ме обърквай с факти!“	93
	Заклучения: „Да метамислиш или да не метамислиш?“	96
	Обобщение на главата.....	97
Глава 3	Методология на межкултурните изследвания.....	101
	Цели на межкултурните изследвания.....	102
	Количествени изследвания в межкултурната психология	103
	Количествен подход: скали за измерване	104
	Количествен подход: търсене на връзки и разлики	104
	Качествен подход в межкултурната психология	105
	Релевантен случай	106
	Основни стъпки за подготовка на межкултурно изследване.....	107
	Подбор на извадката	108
	Наблюдението в межкултурната психология	109
	Критично мислене.....	109
	Проучвания.....	110
	Межкултурна чувствителност.....	111
	Експериментални изследвания.....	112
	Контент анализ	113
	Релевантен случай	114
	Методология на фокус групите	114
	Метаанализ: изследване на изследванията	115
	Релевантен случай	116
	Скрита пречка пред межкултурните изследвания: преводът на тестовете.....	116
	Сравняване на две явления: някои важни принципи	117
	За сходствата и различията: някои приложения на критичното мислене	119
	Културни дихотомии	120
	Има по-малко различия, отколкото човек може да предполага.....	120
	Има повече различия, отколкото човек може да очаква.....	121
	Избягване на уклона на генерализациите	121
	Опознайте повече културите, които изследвате.....	123
	Релевантен случай	124
	Обобщение на главата.....	126

Глава 4	Когниции: усещания, възприятие и състояния на съзнанието	131
	Усещане и възприятие: основни принципи	132
	Как културата влияе върху това, което възприемаме	133
	Критично мислене.....	134
	Как хората възприемат изображенията?.....	135
	Релевантен случай	136
	Възприятие за дълбочина	137
	Хората обикновено подвеждат ли се от зрителните илюзии?	138
	Някои културни модели на рисуване.....	139
	Възприятие на цвета.....	140
	Релевантен случай	141
	Другите сетива	142
	Слух	142
	Вкус	142
	Обоняние.....	143
	Осезание и болка	143
	Междукултурна чувствителност.....	144
	Възприятие за време	145
	Възприятие на красивото	147
	Критично мислене.....	148
	Възприятие на музиката.....	148
	Съзнание и култура.....	149
	Сънят и културното значение на сънищата.....	151
	Критично мислене.....	154
	Отвъд променените състояния на съзнанието	155
	Релевантен случай	156
	<i>Задача</i>	158
	Обобщение на главата.....	159
Глава 5	Интелигентност.....	163
	Дефиниране на интелигентността.....	164
	Етнически различия в IQ резултатите.....	167
	Полови различия в IQ резултатите	168
	Обясняване на груповите различия в тестовите резултати: интелигентност и интелигентно поведение	169

Межкултурна чувствителност.....	169
Допринасят ли биологичните фактори за интелигентността?.....	170
Несъвместимост на тестовете: културни уклони	171
Няколко думи за „културната грамотност“	172
Среда и интелигентност.....	173
Социоикономически фактори.....	175
Семейният фактор	176
„Естественият подбор“ и IQ резултатите	177
Културна стойност на познанието	178
Критично мислене.....	179
Общи познания: що е „подлежаща“ интелигентност?	182
Класификация.....	182
Сортиране.....	182
Памет	183
Формални и математически разсъждения	184
Творчество	184
Релевантен случай	185
Критично мислене.....	186
Когнитивни умения, оценки в училище и образователни системи	186
Култура, тестове и мотивация	187
IQ, култура и социална справедливост	188
И накрая: нравствените ценности	190
Релевантен случай	191
Обобщение на главата.....	193
Глава 6 Емоции	197
Когато се смеем, сме щастливи:	
сходства на емоционалното преживяване	199
Критично мислене.....	199
Не можете да обясните болката, ако никога не сте наранявани:	
различия в емоционалния опит	201
Межкултурна чувствителност.....	201
Релевантен случай	203
Емоциите: различни или универсални?	204
Физиологична възбуда	205
Критично мислене.....	206
Значението на предходните събития.....	206

	Емоцията като оценка	208
	Критично мислене.....	209
	От нас се очаква да се чувстваме по определен начин	210
	Как хората оценяват емоционалното преживяване	211
	Изразяване на емоциите.....	213
	Емоциите и склонността да се действа	216
	Емоции и преценка	216
	Когато емоциите сигнализират предизвикателство:	
	междукултурни изследвания на стреса и тревожността	217
	Когато от емоцията боли:	
	междукултурни изследвания на гнева.....	218
	Изграждане на положителни емоции:	
	междукултурни изследвания на щастието	219
	Обобщение на главата.....	222
Глава 7	Мотивация и поведение	225
	Поглед към еволюцията.....	226
	Социалните науки: виж първо обществото	227
	Нагон и физиологична възбуда:	
	два универсални механизма на мотивацията	228
	Силата на безсъзнателното: психоанализата.....	228
	Хуманистични теории.....	229
	Критично мислене.....	231
	Учене и мотивация	232
	Морков и телешки език: гладът и хранителните предпочитания	233
	Когато гладът предизвиква дистрес: разстройства на храненето	234
	Победа и хармония: мотивацията за постижения	234
	Критично мислене.....	236
	Междукултурна чувствителност.....	238
	Агресивната мотивация и насилието	238
	Релевантен случай	241
	Критично мислене.....	242
	Релевантен случай	242
	Култура и сексуалност.....	243
	Пол и сексуалност: някои междукултурни сходства.....	247
	Обобщение на главата.....	249

Глава 8	Човешко развитие и социализация	253
	Развитие и социализация.....	254
	Качество на живота и детско развитие	254
	Норми, обичаи и грижи за децата	255
	Межкултурна чувствителност.....	256
	Родителски ценности и очаквания.....	257
	Етапите на Ериксън на психосоциалното развитие	259
	Критично мислене.....	259
	Етапите на Пиаже на когнитивното развитие	261
	Етапи на нравственото развитие според Колбърг	262
	Етапи на развитието	264
	Животът преди раждането: пренаталният период	265
	Критично мислене.....	266
	Първи стъпки: бебешка възраст.....	267
	Релевантен случай	268
	Откриване на света: детството	269
	Критично мислене.....	269
	Основна репетиция: юношеството.....	271
	Зряла възраст.....	274
	Релевантен случай	276
	Късна зряла възраст.....	277
	Релевантен случай	278
	Обобщение на главата.....	279
Глава 9	Психични разстройства	283
	Американският контекст: <i>DSM-5</i>	284
	Две гледища за културата и психопатологията	284
	Релевантен случай	286
	Централни и периферни симптоми: резултат от дебатите между универсалистите и релативистите.....	287
	Релевантен случай	288
	Културни синдроми	288
	Тревожни разстройства	292
	Депресивни разстройства	293

Шизофрения	296
Култура и самоубийство	298
Релевантен случай	299
Личностови разстройства	300
Критично мислене.....	304
Злоупотребата с психоактивни вещества	
обвързана ли е с културата?	305
Релевантен случай	305
Релевантен случай	306
Психодиагностични уклони	307
Психотерапия	308
Релевантен случай	309
Релевантен случай	310
Културно съответствие?	310
Критично мислене.....	311
Релевантен случай	312
Обобщение на главата	314
Глава 10 Междупличностно възприятие,	
социално познание	
и социално взаимодействие	317
Нагласи и ценности	318
Западни и незападни ценности	321
Критично мислене.....	322
Стремеж към консистентност: теорията за когнитивния баланс	322
Избягване на неконсистентността:	
когнитивен дисонанс	323
Психологически догматизъм	324
Социални атрибуции	324
Атрибуции за успеха и неуспеха	325
Дълг и справедливост в индивидуалистичните	
и колективистичните култури	326
Стереотипите и силата на обобщенията	328
Межкултурна чувствителност.....	329
Релевантен случай	330

Универсално взаимодействие	331
Директни контакти и език на тялото	335
Конформизъм	336
Конформизмът универсален ли е във всички култури?	337
Критично мислене	340
Изпълнение на заповеди	341
Критично мислене	342
Социално влияние	342
Релевантен случай	343
Да се чувстваш добре по отношение на някои гледища	343
Универсално ли е социалното шляене?	344
Обобщение на главата	346
Глава 11 Личност и Азът	351
Що е личност?	352
Локус на контрола	352
Критично мислене	354
Автотеличната личност	355
За националния характер	356
Азът	359
Релевантен случай	359
Релевантен случай	361
Азът и свързаните с пола категории	362
Биологичните полове и интерсекс	362
Традиционни културни виждания за половете	363
Релевантен случай	363
Развиващи се виждания за половете	364
Полът като социален конструкт	364
Полови роли	365
Традиционни гледища за пола	366
Развиващи се виждания за социалния пол	367
Сексуална ориентация:	
развиващи се възприятия	368
Религиозна идентичност	370
Възприемане на собственото тяло	370
Обобщение на главата	372

Глава 12 Приложна междукултурна психология: някои акценти.....	377
Здраве	378
Духовност, наука и здраве.....	381
Релевантен случай	382
Релевантен случай	384
Холистична терапия	384
Бизнес решения.....	385
Работа с имигранти и бегълци	388
Критично мислене.....	390
Междукултурна чувствителност.....	391
Човешки права	392
Образование.....	393
Култура, поведение и право.....	394
Работа и служба в чужбина.....	395
Релевантен случай	395
Религия: университетският контекст.....	397
Заклучение	398
Обобщение на главата.....	399
Библиография.....	401
Показалец	437

*На онези, които говорят истината... особено Бриана Авалон,
Мери Джейн и Хари Труман.*

Д. Л.

*На онези, които ни насърчиха и продължават да ни мотивират
със своите думи и дела... особено Джеймс Сайданиъс и Владимир
Шлапентох.*

Е. С.

Предговор

Сърдечно ви каним да изследвате межкултурната психология на XXI в. Само преди малко повече от 15 години, когато подготвихме първото издание на тази книга, скромната ни надежда беше, че ще е полезно за някои студенти в Северна Америка. Със сигурност не очаквахме, че текстът скоро ще открие възприемчива аудитория не само в САЩ и Канада, но и в Нидерландия, Русия, Индонезия, Китай, Турция, Германия и много други страни по света. Специално издание на тази книга беше публикувано в Индия. Тогава книгата ни беше преведена в Китай и в Индонезия. Днес сме щастливи да получаваме многобройни и чести имейли от читатели на всички континенти. Бързо растящият интерес към межкултурната психология е разбираем. Тази област е нова и вдъхновяваща, очарователна по съдържанието си, важна по приложенията и предизвикателна в целите и стремежите си. Въпреки това понякога тя едва успява да поддържа темпото на бързо променящите се условия в съвременността.

Погледнете света около нас. Непроницаеми бариери – както буквални, така и метафорични, – които преди са отделяли хората в продължение на стотици и дори хиляди години, все повече се пукат и най-накрая рухват пред очите ни. За относително кратък период от историята телефонът, радиото, телевизията, филмите и – по-наскоро – компютрите, имейлите, мобилните телефони, интернет и социалните мрежи драстично променят нашите възприятия за време, пространство, култура и един за друг. Едно кликване на мишката и на мига сте – виртуално – в другия край на планетата или дори на различна планета.

Пътуваме и мигрираме от едно място на друго в мащаб, който преди е бил напълно непознат – дори невъобразим – в човешката история. Само в САЩ се натурализират почти 800 хиляди нови граждани всяка година. Повече от 1 милион чуждестранни студенти учат в момента в различни американски университети и колежи. Според Информационната система за обмен на студенти десетте топ страни, които изпращат тези международни студенти в Америка, са Китай, Индия, Южна Корея, Саудитска Арабия, Канада, Япония, Тайван, Виетнам, Мексико и Бразилия. Повече страни се придвижват към икономическо и политическо обединяване. Хонконг отново се обедини с Китай през 1997 г. От Северна Ирландия до баската провинция в Испания, от Босна до Ел Салвадор множество смъртоносни етнически, социални и религиозни конфликти са приключили, а бившите врагове преговарят едни с други. Милиони хора учат за човешките права, признават ги и практикуват взаимна толерантност. Хората разбират, че споделят много общи обичаи, идеи и надежди. Светът наистина става по-малък.

Така ли е обаче? Дали такива оптимистични идеи не са лишени от фактологична основа, почивайки повече на пожелателно мислене и надежда, отколкото на емпирични доказателства? Дали не допускаме когнитивна грешка, обърквайки това, което е, с онова, което би трябвало да бъде? Песимистът може да твърди, че основните разлики между културните групи са и винаги ще бъдат непоколебими. Това, което изглежда като „глобална цивилизация“, „културно просвещение“ или „социална еволюция“, до голяма степен е илюзорно. Под това опасно тънко лустро се промъква суровата човешка природа: егоистична, алчна и агресивна. Естествено, известен напредък е осъществен. Много страни обаче остават разделени и воюващи в етническо и религиозно отношение. Международният тероризъм представлява все по-вероломен проблем. Малцинствени групи по света продължават да бъдат остракирани, заплашвани и нападани. Милиони хора, принадлежащи към тези различни етнически и религиозни групи, продължават да са мишени на системно насилие. Местни политици и военни властелини в много страни отхвърлят

апелите за спазване на човешките права в техните страни и ги наричат културен „експанзионизъм“ на либералния Запад.

Вместо да се обединяват, разнообразни групи увековечават разделението. Да разгледаме Сирия, Либия, Сиера Леоне, Тимор, Судан, Ирак, Кашмир, Афганистан, Кипър – има ли истинска причина да вярваме, че списъкът няма да продължи да расте? Как психолозите и другите образовани професионалисти могат да окажат въздействие в този глобален, но разединен свят?

Дори ако светът става по-малък, какво означава това? За някои хора „по-малък“ внушава чувство на общност, свързаност и другарство. Междувременно за други това е равнозначно на ограничаване, пренаселеност и затваряне. За някои фразата „ние, народът“ ни призовава да се следем. За други ставаме по-разединени от всякога и нетолерантни един към друг. Кой е прав? Кой греша? Можем ли да открием средно положение между тези две становища? Можем ли да използваме психологическото познание, натрупано в една страна, за да разберем хората в други държави?

В търсенето на отговори на такива въпроси открихме огромно количество теории, изследвания, книги, статии в списания и уебсайтове. При по-внимателно изследване обаче това, което се оформи, не беше особено насърчаващо или дори полезно: много неподкрепени теории, много противоречиви резултати, много отбранителност и емоционално заредени пози и много примери на мислене, което далеч не е ясно. Как да се ориентираме във всичко това? Има ли начин да отделим зърното от плявата? Как можем да вземаме информирани решения?

Това са все въпроси, с които ние, авторите, се борим от известно време, и казано накратко, до голяма степен са онова, което ни подтикна да напишем тази книга. Историята, която доведе до нашето сътрудничество, си струва да се отбележи заради няколко неща. Макар че и двамата сме на почти една и съща възраст и имаме редица общи характеристики (от избор на кариера до вкусове в музиката), ние сме израсли в съвършено различни светове. Първият автор (Ерик) е роден и израсъл в Ленинград в бившия Съветски съюз, където получава първите си академични степени, преди да се премести в Калифорния и след това във Вирджиния. Той е професор, автор и съавтор на 15 книги. Вторият автор (Дейвид) е от Южна Калифорния, където е получил образованието и подготовката си и където работи днес като професор по психология, лицензиран психотерапевт, автор и изследовател.

Следователно всеки от нас привнася уникален набор от преживявания и възприятия в този проект. Ние сме впечатлени както от сходствата, така и от различията в произхода и образованието ни и искахме максимално да използваме тези допълващи се активи. При обсъждането на нашето минало открихме, че когато сме започвали висшето си образование, нито един от нас не е знаел много за межкултурната психология. Когато сме започвали докторантурите си (Ерик в Ленинградския държавен университет, а Дейвид в Университета на Калифорния в Лос Анджелиес), нашите интереси са започнали да растат. Истинското очарование от межкултурната психология обаче се появи много по-късно, по-конкретно, когато всеки от нас прекара продължително време в родината на другия, за да преподава там. Привлекателността на областта никога не намаля и продължава и до днес.

Цели на тази книга

Заехме се да извлечем същественото и да синтезираме познанията, придобити от собствените ни образователни, изследователски, подготвителни и житейски преживявания, в управляем набор от четири основни цели:

1. да представим областта на межкултурната психология на студентите;
2. да направим обзор на съвременните теории и изследвания в межкултурната психология;
3. да осигурим на читателите – както преподаватели, така и студенти – полезен набор от инструменти за критично мислене, с които да изследват, да анализират и да оценяват областта на межкултурната психология в частност и обучението по принцип;
4. да помогнем на настоящите и на бъдещите практикуващи в широк спектър от области и услуги.

Целева аудитория

Тази книга е планирана с насоченост към следните читатели:

- като основен или допълнителен учебник за бакалавърски курсове по межкултурна психология, многокултурна психология, културна психология и културно разнообразие за студенти от широк спектър специалности (включително – но без да се ограничаваме само до – психология, социология, антропология, педагогика, философия, журналистика, политология и т.н.);
- като допълнителен учебник за курсове по межкултурна и многокултурна психология за студенти магистри и докторанти в области като консултативна психология, психология, социална работа, педагогика, право, журналистика, сестрински грижи, бизнес и публична администрация;
- клинични психолози, консултанти и социални работници;
- педагози и други практикуващи, които работят в съвременната многокултурна среда.

Съдържание

Книгата има 12 глави. В глава 1 правим преглед на ключови теории и подходи в областта на межкултурната психология. В глава 2 въвеждаме принципите на критичното мислене и прилагаме тези инструменти директно към теми от областта на межкултурната психология, като идентифицираме общите грешки и осигуряваме полезен антидот. В глава 3 представяме и обясняваме изследователските методи в межкултурната психология. Глава 4 се фокусира върху межкултурните аспекти на усещанията, възприятията и състоянията на съзнанието. Глава 5 е посветена на пресечната точка на межкултурната психология и интелигентността. Глави 6 и 7 представят межкултурен анализ съответно на емоциите и мотивацията. Проблеми, свързани с човешкото развитие и социализацията, се изследват в глава 8. В глава 9 се фокусираме върху диагнозата, терапията и обясняването на психичните разстройства от межкултурна перспектива. В глава 10 подчертаваме ключови проблеми на междуличностното възприятие и взаимодействие. В глава 11 акцентираме върху межкултурните обяснения на личността, социалното познание и Аза. И накрая, в глава 12, идентифицираме няколко приложни проблема на межкултурната психология.

Какво прави тази книга различна?

Ударение върху критичното мислене

Ние сме дълбоко убедени, че критичното мислене е най-жизненоважният и задължителен компонент на висшето образование и ученето изобщо. Независимо от широкоразпространения консенсус по отношение на това твърдение в образователната общност обаче, нашият опит показва, че конкретните инструменти за критично мислене рядко – ако изобщо – се осигуряват на студентите по време на тяхното следване. С други думи, хората може да са убедени в стойността на критичното мислене, но са оставени, без да им се покаже точно какво да правят по отношение на него. Тази книга има за цел да облекчи тази дилема.

Ние разглеждаме критичното мислене като поредица от умения, които могат успешно да се преподават и учат. Затова осигуряваме на читателя конкретни стратегии, методи и техники (заедно с много практика), за да постигне тази цел. За целите на тази книга всеки принцип на критичното мислене (метамислене) е илюстриран предимно от теорията и приложението на съвременната межкултурна психология. Имайте обаче предвид, че тези принципи надскочат границите на всяка конкретна тема и могат да се използват не само в широк спектър от области, но и в различни култури.

В определен смисъл използваме критичното мислене, за да преподаваме межкултурна психология; в друг смисъл използваме межкултурната психология, за да преподаваме критично мислене. Това двупосочно взаимоотношение подчертава взаимозависимостта между съдържанието и процеса на мислене и учене.

Педагогически характеристики, които подпомагат ученето

Включили сме широко разнообразие от педагогически характеристики в целия текст.

- **Упражнения и дейности:** повече от 30 упражнения са стратегически разположени в цялата книга. Те могат да се използват по редица начини, включително в дискусии в час, дебати, индивидуални или групови задачи за домашна работа, курсови работи и устни презентации. Каретата, озаглавени „Критично мислене“, имат за цел да осигуряват експлицитна практика в развитието на умения за критично мислене, доколкото са свързани с междукултурната психология. Всяко каре съдържа описание на даден проблем, случай или психологическо изследване. От студентите се иска например да направят критична оценка на изследователски методи, да идентифицират множество причини за психологически явления и да минимизират стереотипни преценки.
- **Фигури, таблици и графики** има в цялата книга, за да представят същественото, да консолидират, да изяснят и да разширят информацията в текста. Те са особено полезни за хората, склонни да учат зрительно.
- **Обобщение** се прави в края на всяка глава. Студентите казват, че тези обобщения са особено полезен педагогически инструмент, който им помага да учат за изпити.
- **Карета „Релевантен случай“:** в някои случаи живите примери или истории най-добре говорят сами за себе си. В специална рубрика във всяка глава правим обзор и илюстрираме редица спорни въпроси в междукултурната психология, представяме случаи и изследователски резултати и въвеждаме различни мнения за човешкото поведение в различен културен контекст. Тези карета предлагат практически илюстрации на академични изследвания или теории в междукултурната психология. Те са особено полезни за генерирането на дискусии в час.
- **Карета „Междукултурна чувствителност“:** тази рубрика, присъстваща във всяка глава, представя някои противоречиви бележки, твърдения и действия, които обикновено са извлечени от скорошни събития. Тези карета подчертават значението на емпатията и критичното мислене в междуличностното общуване.
- **Винетки:** всяка глава започва с винетка – описание на случай, ситуация или проблем от реалния живот, свързани с темата на главата. Винетката предлага „приземено“ становище за основните теми в главата и доближава междукултурната теория до личния опит на студентите.
- **Цитати:** в целия текст сме включили множество цитати. Тяхната цел е да осигуряват различни гледни точки, да засилват интереса и любопитството на читателите, да използват хумора като средство за подпомагане на ученето и да въвеждат критично мислене. Част от източниците ни са Омар Хаям, Конфуций, Махатма Ганди, Лао Дзъ, Алберт Айнщайн, П. Т. Барнъм, Владимир Набоков, Р. Д. Ланг, Джаки Мейсън, Мигел де Сервантес, Библията и обикновени народни поговорки от различни култури по света.
- **Фейсбук:** следвайте тази книга във фейсбук (потърсете „cross-cultural psychology textbook“), за да обсъждаме интересни, релевантни и актуални теми от междукултурната психология и да изследваме свързани кариерни избори.

Фокус върху приложните съвременни проблеми

Посветихме се на превръщането на този текст във възможно най-полезен, практичен и релевантен. В резултат си поставихме за цел да обсъждаме различни приложни съвременни теми и да представяме междукултурни анализи на поредица от сложни проблеми, пред които е изправено обществото днес или е вероятно да се изправи в близкото или далечното бъдеще. В целия текст се опитахме да постигнем баланс, като избегнем превръщането на книгата в прекалено теоретична (и следователно неособено полезна в реалния свят) или пък в твърде конкретна (което не би култивирало независимо мислене).

Осъвременяване и промени в шестото издание

Това издание на книгата е осъвременено с позовавания на над 200 скорошни изследвания. В частност има нови изследвания и теории за традиционните и нетрадиционните култури, физическия пол, социалния пол, расата, личността, религиозните убеждения, Аза, сексуалната ориентация, етническата идентичност, етническите стереотипи, имиграцията, интелигентността, насилието, стигмата на психичната болест, DSM-5, физическото малтретиране, разстройствата на настроението, културните синдроми, шизофренията, културните обичаи, еволюционната психология, лечението на психичните разстройства и акултурацията.

В книгата са включени нови изследователски данни, получени от извадки от Южна Корея, Нидерландия, САЩ, Белгия, Русия, няколко арабски страни, Индия, Китай, Германия, Канада, Япония, Обединеното кралство, Ботсвана, Бразилия, Зимбабве, Финландия, Исландия, Турция, Австрия и Мексико. Тези изследвания включват нови данни във връзка с различни имигрантски групи, както и мюсюлмани, християни, американци от азиатски произход, индианци, американци от арабски произход, латиноси и чернокожи американци.

Главите 1, 2, 7, 9 и 10 претърпяха най-значителното пренаписване и подобрение. Въз основа на многобройни коментари от преподаватели и студенти глава 1 сега по-добре идентифицира основните теоретични подходи към межкултурната психология. В глава 2 е много по-силно ударението върху съвременните глобални събития. Глава 7 съдържа разширена дискусия на сексуалната ориентация. Глава 9 беше значително осъвременена, за да отразява публикуването на DSM-5. Има изцяло нова глава (глава 11) „Личност и Аз“. В нея въз основа на предложения на рецензентите осигуряваме обзор на съвременните виждания за личността с особено силно ударение върху половата идентичност. Освен тези промени в цялата книга са добавени няколко нови подтеми, свързани със социалния пол, сексуалната ориентация, теориите за личността, идентичността, възприемането на себе си, социалните и етническите стереотипи, терапията и приложните проблеми.

В това ново издание продължаваме да се стремим да направим собствените си ценности ясни и да не представяме мненията си така, сякаш са „факти“ или „истини“. Насърчаваме дебатите и дори несъгласията. Вярваме обаче и че независимо от всички културни, религиозни, расови и национални различия хората могат (и в действителност би трябвало) да се учат да стават по-толерантни, изпълнени с уважение и разбиране един към друг. Без да изглеждаме неуместно оптимистични, ние имаме вяра в огромната потенциална сила на познанието, разума и състраданието да помогнат за реализирането на тези цели.

Очевидно е, че межкултурната психология сама по себе си не може да реши дълбоките проблеми, пред които са изправени хората. Това познание обаче, съчетано с добра воля и информирано действие, със сигурност може да подпомогне положителен психологически климат, който в крайна сметка да генерира взаимно приемливи и полезни решения. Надяваме се, че нашият ентузиазъм по отношение на межкултурната психология и критичното мислене е заразен и ще съдействаме за вашия академичен, професионален и личен растеж.

Уебсайт

Уебсайтът www.routledge.com/9781138668386 съдържа инструменти за подготовка и управление за часовете за преподавателите и учебни материали за студентите. Частта за преподавателите включва обемна банка с тестове, в които има въпроси с множествени избори, с вярно/невярно, открити въпроси с кратки отговори и есеистични въпроси и отговорите за всяка глава, както и пълен набор от таблици и фигури към текста. Студентската част включва плановете на главите, карти с ключовите термини и връзки към допълнителни ресурси и страницата във фейсбук на авторите, където представяме най-новата информация, коментари и дискусии на теми, свързани с межкултурната психология.

Признателност

Никой проект с такъв мащаб не може да се реализира без безценните приноси, помощ и подкрепа от редица хора. Ние се възползвахме от проницателната обратна връзка и съвети на колеги и рецензенти,

от прилежните усилия на изследователските асистенти и от търпението и разбирането на членовете на семействата ни и приятелите. В частност искаме да благодарим на Линдзи Брукс, Тамара Леви Еромо, Елизабет Лаугесон, Мейками Л. Маккляуър, Браяна Леви, Джейкб Леви, Мери Дж. Теб, Джонатан „Джей Пи“ Пеприк, Стив Невил, Зоро Леви, Ема Леви, Дмитри Ширавев, Денис Ширавев, Никол Ширавев, Алекс Ширавев, О Ем Тий, Томас Шаш, Фуджи Колис, Дон Килбърг, Еванджелийн Уийлър, Алекс Мейн, Сюзан Сиоу, Джералд Бойд, Владислав Зубок, Елена Витенберг, Антъни Галицки, Даяна Смит, Мери Джо Карно, Бевърли А. Фароу, Бруно Борнет, Урсула Якубовска, Йола Гамаша, Бурак Амин, Александра Тайсън, Алиша Хупър, Джанет Чавес, Джейсън Смит, Сондра Сейтърфийлд, Джоузеф Морис, Джутит Фарел, Рита Чънг, Микеле Луис, Фред Бима, Сергей Самойленко, Мартин Икс и Джейн Макхан. Специална благодарност дължим на Санди Саях-Педрам, чиито изключителни способности и забележително широк спектър от приноси бяха безценни за преработката на тази книга.

Бихме искали да благодарим и на рецензентите, които ни дадоха насоки за плана за преработка на шестото издание: Стивън Л. Бърман (Университет на Северна Флорида), Грасиела Еспиноза-Ернандес (Университет на Северна Каролина в Уилмингтън), Лорийн Мизок (Университет Фийлдинг), Миа Палмър (Общински колеж „Меса“), Дъглас Пейтън (Университет на Тасмания, Австралия) и Дейвид Б. Ричардс (Щатски университет Бриджуотър). Бихме искали да благодарим и на рецензентите на предишните издания, включително Денис Суходолски (Йейлски университет), Сергей Цицарев (Университет Хофстра), Черил Купман (Станфордски университет), Джеймс Сайданиъс (Харвардски университет), Уилям У. Ламбърт (Университет Корнел), Илейн П. Адамс (Общински колеж Хюстън), Карен Л. Бътлър (Университет „Джонсън К. Смит“), Л. Кевин Чапман (Университет на Луисвил), Кевин Чън (Университет на Сан Франциско), Фуджи Колинс (Университет на Централен Вашингтон), Маклин Дон (Щатски университет Джаксън), Дж. Уилям Хил (Щатски университет Кенесо), Томас Ходжсън (Щатски университет на Ню Йорк–Щатски колеж Емпайър), Корин Лим-Кеслър (Колеж Монмаут), Наим Мадюн (Университет на Минесота в Туин Ситис), Алекс Мейн (Университет Мърдок), Памела Мълдър (Университет Маршал), Джил Норвилитис (Щатски университет на Ню Йорк в Бъфало), Белинда Рамос, Б. Джеймс Стар (Университет Хауард), Ивон Уелс (Университет на Съфолк), Еванджелийн Уийлър (Щатски университет Таусън) и Ленард Уилхелм (Колеж Лейкленд) за техните прозорливи коментари.

Специална благодарност дължим на администрациите, колегите, персонала и студентите в нашите академични институции, където непрекъснато ни се осигурява изобилие от насърчение, помощ и валидиране. Благодарим ти, Дебра Рийгърт, старши редактор в „Тейлър и Франсис“, за вярата в нас и в този проект от самото начало. Освен това бихме искали да се възползваме от възможността да благодарим за огромната подкрепа, която получихме практически на всеки етап от този проект от нашия производствен екип в „Тейлър и Франсис“, включително Рейчъл Севериновски и другите, както и Шери Сипка и персонала в „Ейпекс Ковентидж“. В по-личен план искаме да изразим взаимните си чувства на благодарност за нашите взаимоотношения като сътрудници, колеги, приятели и съавтори. Пътуването продължава...

За авторите

Д-р Ерик Б. Ширавев е професор, изследовател и автор. Той завършва висшето си образование в Университета на Санкт Петербург в Русия и постдокторска програма в САЩ в Университета на Калифорния в Лос Анджелиес. Заемал е различни длъжности в Университета на Санкт Петербург, Общинския колеж в Северна Вирджиния, Щатския университет на Орегон, университета „Джордж Вашингтон“ и университета „Джордж Мейсън“. Изследователските му интереси са разнообразни. Той е автор, съавтор и съредактор на 12 книги и многобройни публикации в областта на глобалните изследвания, историята на науката, межкултурните изследвания и политическата психология. В публикациите си разработва отчетлив многодисциплинарен подход към анализирането на човешкото поведение. Освен преподавателската и научната работа Ерик Ширавев пише статии за медии по света. Живее близо до Вашингтон, окръг Колумбия. Посетете неговия сайт: www.ericshiraev.com.

Д-р Дейвид А. Леви има огромен опит като преподавател, терапевт, автор и изследовател. Той е професор по психология в Докторантското училище по педагогика и психология към университета „Пепърдайн“, където преподава докторантски курсове от 1986 г. Получава бакалавърската си степен по театрално изкуство от Университета на Калифорния в Лос Анджелиес, магистърска степен по психология в университета „Пепърдайн“, втора магистърска степен по психология в Университета на Калифорния в Лос Анджелиес и докторска степен по психология в Университета на Калифорния в Лос Анджелиес, където специализира социална психология с подспециализации по психологическо измерване и психология на личността. Бил е гост-професор по психология в Съветския съюз, където е изнасял лекции и семинари по психология и психотерапия в Държавния университет на Ленинград (сега Санкт Петербург), Ленинградската академия на науките и Психоневрологичния институт „Бехтерев“. Той е носител на наградата „Хариет и Чарлс Лъкман“ за изключителни преподавателски умения на университета „Пепърдайн“, на наградата „Шепърд Айвъри Франц“ също за преподавателската си работа, както и наградата „Чарлс Ф. Скот“ на Университета на Калифорния в Лос Анджелиес. Д-р Леви има професионални лицензи както по психология, така и по брачна и семейна терапия. Работил е на частна практика и в психиатрични болници, супервизира клинични стажанти и използва уменията и познанията си в психологическото тестиране (и особено ММРІ) като експерт в съдебни дела.

Многобройните му теоретични и емпирични изследвания са публикувани в научни списания и са представяни на професионални конференции. Книгата му *Tools of Critical Thinking: Metathoughts for Psychology* („Инструменти за критично мислене: метамисли за психологията“) печели широко признание както в академична, така и в клинична среда заради иновативните подходи към засиаването на уменията за мислене. Леви е съавтор (заедно с Ерик Ширавев) на „Межкултурна психология: критично мислене и съвременни приложения“, която е международен бестселър сред учебниците. Леви е автор на *Family Therapy: History, Theory, and Practice* („Семейна терапия: история, теория и практика“) – първият учебник по темата, който е на разположение на руските читатели. Неговата *Levy Optimism–Pessimism Scale* (LOPS; Скала на Леви за оптимизъм–песимизъм) се използва по целия свят в различни изследователски контекстове и той е член на Редакторския борд на *Journal of Humanistic Psychology* (Списание по хуманистична психология).

Леви е автор и на многобройни сатирични статии, включително *The Emperor's Postmodern Clothes: A Brief Guide to Deconstructing Academically Fashionable Phrases for the Uninitiated* („Постмодерните дрехи на императора: кратък наръчник за непосветените за деконструиране на академично модните фрази“), *How to Be*

a *Good Psychotherapy Patient* („Как да бъдете добър психотерапевтичен пациент“), *Psychometric Infallibility Realized: The One-Size-Fits-All Psychological Profile* („Реализирана психометрична безгрешност: психологическият профил „един размер за всички“), *Stinks and Instincts: An Empirical Investigation of Freud's Excreta Theory* („Зловония и инстинкти: емпирично изследване на теорията на Фройд за екскрементите“) и *A Proposed Category for the Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM): Pervasive Labeling Disorder* („Предложена категория за Диагностичния и статистически наръчник на психичните разстройства (DSM): первазивно етикетащо разстройство“).

Като медиен консултант Леви е участвал в множество телевизионни и радиопрограми (включително по CNN, CBS, NBC, PBS, A&E и E!) и е представял психологически перспективи към актуални събития. Изследвал е проблеми и тенденции в областта на психичното здраве. Работил е и като професионален режисьор, продуцент, сценарист и актьор във филми, в телевизията и на сцената. Бил е номиниран за наградата „Еми“ за „Изключително изпълнение“ в сериал на телевизионна мрежа и е бил гостуваща звезда в телевизионния сериал *Cheers* („Бар „Наздраве“), където играе ролята на груповия терапевт на групата на Фрейжър за хора с ниска самооценка.

1 | Разбиране на межкултурната психология

Помнете, че всички неща са само мнения и че във ваша власт е да мислите така, както пожелаете.

– Марк Аврелий (112–180) – римски император и стоически философ

Западът може да научи Изтока как да си изкарва прехраната, но Изтокът в крайна сметка трябва да бъде помолен да покаже на Запада как да живее.

– Техий Хсие (1884–1972) – китайски педагог и дипломат

Сега те наистина видяха опустошителните последици от цунамито със собствените си очи. Двама психолози – Фред и Рита, се бяха втурнали незабавно към Тайланд в мига, в който репортажите за цунамито се разпространиха в Америка. И двамата професионалисти бяха видели много в кариерата си, но това, което наблюдаваха сега, беше повече от сърцераздирателно. Смъртоносното въздействие на вълната било незабавно, разрушенията след нея – неописуеми. Човешкото страдание изглеждаше безкрайно.

Природните катастрофи засягат всички ни без значение каква е нашата националност или етническа принадлежност. Урагани, торнада, наводнения, земетресения и тайфуни посяват разрушения и хаос в живота ни, оказвайки незабавно, остро, но и дълготрайно психологическо въздействие. Имайки това предвид, как професионалистите могат да помогнат на хората най-добре да преодолеят емоционалната си болка?

Фред Бимак се опитва да се справи с този въпрос от години. Като университетски преподавател, той разработва няколко терапевтични метода за психологическа интервенция, за да се помага на жертвите на широкомащабни катастрофи. Тези методи вършат добра работа в лабораторията, но ефективността им в реалния свят е по-сложна. Полезна ли е такава терапия за бедните, които обикновено са най-тежко ударени от катастрофите? Какво да кажем за латино общностите от мигранти, аборигените в Австралия и индианските резервати в САЩ? Дали тези методи действат в Африка и Югоизточна Азия? Бимак основава *Counselors without Borders* („Консултанти без граници“) – неправителствена организация, фокусирана върху изучаването и облекчаването на страданието по света, и работи със съпругата си Рита Чънг от повече от 17 години, за да прилагат различни форми на психологическа помощ за жертвите на природни катастрофи. Един от основните им интереси и предизвикателства си остава: могат ли изследователските методи и психологическите интервенции, разработени в една част на света, да се прилагат ефективно в други култури? Знаем, че социокултурни фактори въздействат върху начина, по който хората действат, мислят и чувстват, и че едно и също научно изследване може да даде различни резултати в различните групи. Това, което остава без отговор, е колко съществени са тези различия. Ако те са пренебрежими, тогава независимо къде сме родени и отгледани, чо-

вешкото поведение и психологическият опит би трябвало да се базират на сходни, универсални механизми. Ако обаче тези различия са съществени, тогава като учени или изследователи ние трябва да обръщаме по-голямо внимание на тях, тъй като разграничават хората с различен произход. На този етап психологията като наука не може да направи категорични заключения за тези различни перспективи заради хилядите все още нерешени проблеми в областта на психологията по целия свят. Някои от тези проблеми са очертани в тази глава.

И най-важното: настоящото състояние на психологическите изследвания страда от дефицит на разнообразие. Изследванията, публикувани в САЩ, се фокусират твърде тясно върху американците, които са по-малко от 5% от световното население. Детайлният анализ на рецензираните от колеги публикации във водещи академични списания по психология показва, че повече от 90% от извадките в изследванията са от малка група от страни, представляващи само 12% от световното население (Henrich et al., 2010). Нещо повече: студенти в бакалавърска степен изграждат почти две трети от извадките в изследванията от САЩ и повече от три четвърти от извадките в изследванията, провеждани в други страни. Казано накратко, настоящото състояние на психологическите изследвания не представя адекватно глобалното население (Arnett, 2008).

Освен това английският е най-широко признатият международен език на психологията. Голям брой важни списания се публикуват на английски език и международните конференции използват английски като свой официален език. Следователно изследователите, които имат ограничени познания по английски, имат и ограничена възможност да популяризират изследванията си и така да обогатяват глобалното психологическо разнообразие. Освен че е ограничено от използването на английския език, разнообразието в психологическите изследвания е ограничено и от факта, че най-известните психологически изследвания исторически са били провеждани от относително малка група страни: САЩ, Канада, Франция, Германия и от още няколко други европейски държави, чийто списък е твърде кратък. Учените от тези страни имат най-влиятелния принос към психологията. Има обаче не по-малко забележителни и изключителни приноси от много други части на света – Китай, Индонезия, Индия, Япония, Русия, Южна Африка, Турция, Иран и Мексико са само някои примери, които остават непризнати от мнозинството професионални психолози (Shiraev, 2011).

Межкултурната психология се опитва да разреши тези проблеми, като идентифицира и изследва сходствата и различията между хората с крайната цел да ги обедини по целия свят чрез взаимно разбиране, любопитство и висока оценка.

Що е межкултурна психология?

Преди да достигнем до зрялата възраст, повечето от нас не избираме местоживееене или език, на който да говорим. Израствайки в мегаполисите, градовете и селата или където и да е – близо до снежния Бостън или във влажната Киншаса, – хората се научават как да разбират събитията около тях съобразно желанията на своите родители, обществените изисквания и традициите на техните предшественици. Начинът, по който хората се учат да изграждат отношения със света чрез чувствата и идеите, влияе върху онова, което правят. Техните действия на свой ред оказват влияние върху мислите, потребностите и емоциите им.

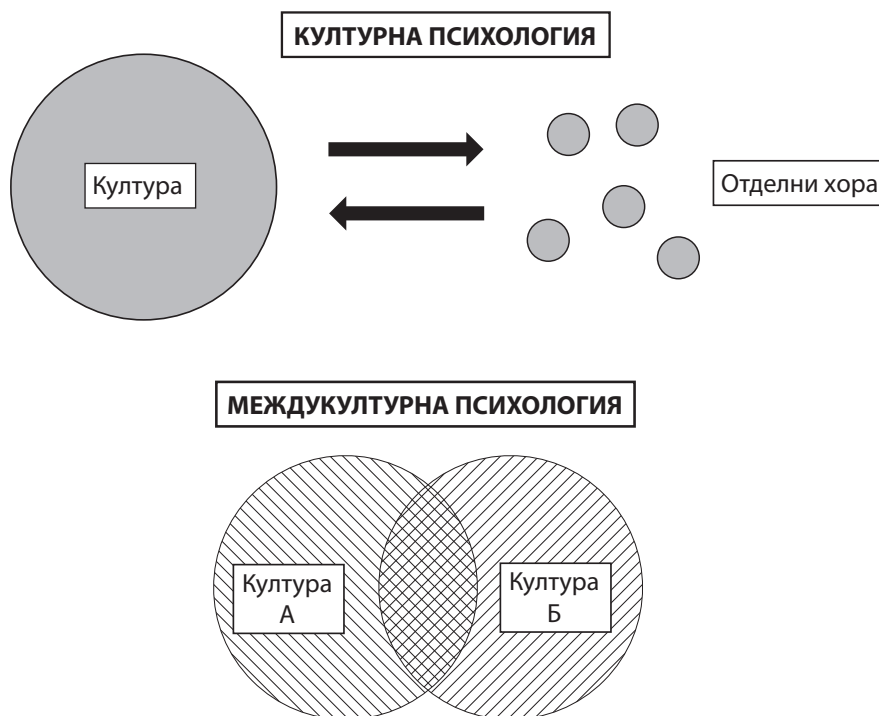
Условията, в които хората живеят, варират на различните места. Човешките действия и умствените установки – формирани и развивани в различен тип среда – също може да флукутират между отделните групи. Тези типове различия (и разбира се, сходства) се изучават от межкултурната психология (Gudykunst & Bond, 1997). **Межкултурна психология** е критичното и сравнително изследване на ефектите на културата върху човешката психология. Молим, забележете два важни елемента в това определение. Първо, това е сравнителна област. Всяко изследване в межкултурната психология извлича заключенията си от поне две извадки, които представят поне две културни групи. Второ, тъй като межкултурната психология присъщо

включва сравнения, а актът на сравняването изисква определен набор от умения за критичност, изучаването на межкултурната психология е неотделимо от критичното мислене.

Межкултурната психология изследва психологическото разнообразие и подлежащите причини за подобно разнообразие. В частност межкултурната психология изучава – отново от сравнителна гледна точка – връзките между културните норми и поведението и начините, по които определени човешки дейности са повлияни от различни, понякога несъответстващи си социални и културни сили (Segall et al., 1990). Например да разгледаме въпроса, подсказан от началната винетка към тази глава: оцелелите от природни катастрофи сходна симптоматология ли преживяват в различните култури (вж. Bemak & Chung, 2008)? Ако е така, може ли психологът да използва една и съща интервенция, насочена към терапията на посттравматичното стресово разстройство, в САЩ и в друга културна среда, например Судан или Иран?

Межкултурната психология се опитва не само да определи различията между групите, но и да установи психологически универсалии и явления, които са общи за всички хора и групи (Berry et al., 1992; Lonner, 1980) (вж. фигура 1.1.) Например межкултурната психология се опитва да идентифицира общите неща по отношение на структурата на човешката личност: относително трайни модели на мислене, чувстване и действие. Такива универсални черти включват невротизма, екстраверсията, отвореността към нови преживявания, любезността и съвестността (Costa & McCrae, 1997). Тези резултати са подкрепени от няколко глобални изследвания (Schmitt et al., 2007).

По какъв начин межкултурната психология се различава от **културната психология**? Първо и най-важно, културната психология се стреми да открие смислови връзки между дадена култура и психологията на хората, живеещи в нея (което е определено по-нататък в тази глава). Основното убеждение на културната психология е, че човешкото поведение е смислено само когато се разглежда в социокултурния контекст, в който се появява (Segall et al., 1999). Например културният психолог може да се интересува от описването как будизмът влияе върху поведението и нагласите на млади двойки в Тайланд. Или изследовател може да се интересува от изучаване как фундаменталните принципи на исляма са включени в съзнанието на човека и в неговите личностни черти (Monroe & Kreidie, 1997). Културната психология защитава идеята, че поведението и психичните процеси по същество са продукт на взаимодействието между културата и отделния човек.



ФИГУРА 1.1. Културна психология срещу межкултурна психология

Основни дефиниции

Култура

Културата е просто как човек живее и е свързан с историята чрез навика.

– Лъо Роа Джоунс (1934–2014) – американски писател и защитник на гражданските права

Културата не е просто орнамент; тя е израз на националния характер и същевременно е могъщ инструмент за оформяне на характера. Краят на културата е правилният живот.

– У. Съмърсет Моъм (1874–1965) – английски драматург и романист

За целите на тази книга определяме **културата** като набор от нагласи, поведения и символи, споделяни от голяма група от хора и обикновено предавани от едно поколение на следващото. Нагласите включват убеждения (политически, идеологически, религиозни, нравствени и т.н.), ценности, общо познание (емпирично и теоретично), мнения, суеверия и стереотипи. Поведенията включват широко разнообразие от норми, роли, обичаи, традиции, навици, практики и моди. Символите представляват неща или идеи, чийто смисъл им се приписва от хората. Символът може да има формата на материален обект, цвят, звук, лозунг, сграда и всичко друго. Хората приписват определен смисъл на конкретни символи и след това го предават на следващото поколение, създавайки така културни символи. Например парче земя може да не означава нищо особено за група от хора, които живеят на няколко мили от него. Същата земя обаче е възможно да е символ на единство и слава за хората, живеещи на това парче земя (Brislin, 2000).

Културите могат да се опишат като имащи както експлицитни, така и имплицитни характеристики. Експлицитните характеристики са наборът от наблюдаеми действия, редовно откривани в тази култура. Това са откритите обичаи, наблюдаемите практики и типичните поведенчески реакции, например поздравяването на непознати. Имплицитните характеристики се отнасят до организиращите принципи, за които се прави заключението, че се крият зад тези редовни поведения, на базата на последователни модели в експлицитната култура. Например граматиката, която контролира речта, скритите норми на пазарене или конкретни поведенчески очаквания в дадена ситуация може да се разглеждат като примери на имплицитна култура.

Молим, помнете, че нито едно общество не е културно хомогенно. Няма две култури, които да са напълно сходни или напълно различни.

Общество, раса и етническа принадлежност

Някои хора използват термини като *общество*, *култура*, *националност*, *раса* и *етническа принадлежност* взаимозаменяемо. Тези термини обаче имат различно значение. Обществото е съставено от хора, докато културата е споделен начин на взаимодействие, който тези хора практикуват. Как терминът *култура* се различава от *раса*, *етническа принадлежност* и *националност*?

Расата се дефинира от повечето изследователи като група от хора, различава се по определени сходни и генетически предавани физически характеристики. Например Ръштън (Rushton, 1995) разглежда всяка раса като повече или по-малко отчетлива комбинация от унаследяеми черти, морфологични, поведенчески и физиологични характеристики. За илюстрация: тесните носни пасажии и малкото разстояние между очните ябълки бележат „европеиден“. Отчетливите скули идентифицират „монголоидната“ раса. Носни отвори, оформени като обърнато сърце, са типични за „негроидната“ раса. Левин (Levin, 1995) смята, че различията

между расите са и еволюционни. Негроидната раса според това становище се е появила за пръв път в Африка под Сахара преди приблизително 110 хиляди години и по-късно е еволюирала в монголоидна и европеидна раса. Най-общо чернокожите (африканци, негроидни) са тези хора, повечето от чиито предшественици произхождат от Африка под Сахара; белите (европейците, европеидните) имат повече предшественици от Европа; а източноазиатците (ориенталците, монголоидните) имат предци от азиатските страни, граничещи с Тихия океан. Разбира се, говорейки за популации или расови групови различия, обсъждаме *средни стойности*. Тези три групи съществено се припокриват по почти всички физически и психологически индикатори (Rushton & Jensen, 2005). От съществено значение обаче е да се отбележи голямата или малката честота на поява на такива физически характеристики, защото повечето физически черти се появяват във всички популации. Например някои германци имат къдрава коса, а някои африканци са червенкоси. Има много европейци с тъмна кожа и много американци с африкански произход със светла кожа. За съвременния биолог „раса“ е термин, използван за описване на популация, която се различава по разпознаваеми физически качества. Членовете на тази популация са способни да се размножават с представители на други популации, но те по принцип не го правят толкова често. В резултат в период на относителна изолация се появяват и се предават генетично някои специфични физически характеристики. Географската изолация е била факторът, създаващ расите в миналото. Днес обаче политически, културни или религиозни фактори са много по-важни в обясненията на различията между расите, отколкото географските фактори.

Расата може да се разглежда и като социална категория. Тъй като тя сочи – първо и преди всичко – определени преживявания, споделяни от много хора, които принадлежат на дадена категория, е наречена „раса“ (Gould, 1994, 1997; Langaney, 1988). Артър Доул (Dole, 1995) например препоръчва изцяло да се изостави терминът „раса“ и вместо него да се използват термини като „континентален произход“ (африканец), „антропологично обозначение“ (европеиден) и „колониална история“ (латино) за описването на големи категории от хора. Тъй като расата е социален конструкт, всички расови различия всъщност може да отразяват единствено разлика между произволно установени категории (Brace, 2005).

Расата остава важен елемент от идентификацията на хората. Например в съвременните САЩ правителството, както и много частни организации и агенции може да искат от човек, който кандидатства за работа в тези организации, да посочи расата или произхода си и има официални насоки за расовата идентификация (табл. 1.1). Правителството освен това иска от хората да посочат расата си, когато се провежда преброяване на населението (табл. 1.2).

Макар че терминът „испаноезичен“ се използва официално от американското правителство от 1980 г., той по принцип не се използва в Латинска Америка. Някои вярват, че терминът „латино“ е по-подходящ. Аргументът е, че терминът „испаноезичен“ подчертава испанското наследство, но не и друг произход (Comas-Díaz, 2001). За да се постигне компромис, някои използват термина „испаноезичен латино“.

ТАБЛИЦА 1.1. Расови категории в САЩ

Бели: включват се хората с европейски, арабски и централноазиатски произход

Чернокожи: включват се хората с африкански произход.

Индианци: включват се индианците, ескимосите и алеутите.

Азиатци: включват се хората от източноазиатските страни и тези, които граничат с Тихия океан.

Испаноезични: включват се хората, чийто произход е от Южна и Централна Америка.

ТАБЛИЦА 1.2. Население в САЩ през 2010 и 2050 (Американско бюро по преброяване на населението)

Раса/произход	Актуално преброяване на населението 2010 г.	% от общото население	Оценки 2050 г.	Оценка на % от общото население	% промяна между 2010 и 2050 г.
Общо население	308 700 000	100%	439 000 000	100%	0%
Бели, неиспаноезични	223 600 000	72%	181 930 000	43,6%	-28,4%
Чернокожи	38 900 000	13%	59 693 000	14,3%	+1,3%
Испаноезични латино	50 500 000	16%	119 044 000	28,6%	+12,6%
Азиатци	14 700 000	4,8%	38 965 000	9,3%	+4,5%

Източник: Данни, базирани на U.S. Census Bureau (2010, 2015)

В САЩ терминът **етническа принадлежност** обикновено сочи културното наследство, преживяванията, споделяни от хора, които имат общ произход, език, традиции и често религия и географска територия. Както можете да видите от таблица 1.2., очаква се расовите и етническите малцинства да достигнат 50 процента от населението на САЩ към 2050 г. **Нацията** се дефинира като група от хора, които споделят общ географски произход, история и език и са обединени като политическа цялост – независима държава, призната от другите страни. Например онези, които придобият статуса на граждани на САЩ, или са родени в САЩ, или получават националния си статус чрез процес на натурализация.

Религиозната принадлежност сочи приемането от човека на познанието, убежденията и практиките, свързани с определена вяра. Европа, Северна Америка и Южна Америка са предимно християнски. Почти две трети от мюсюлманите живеят в Азия. От началото на преброяването на населението преди почти 70 години около 95% от американците последователно съобщават, че вярват в Бог. Силата на тяхната вяра обаче варира. Нещо повече: около една четвърт от американците в зряла възраст са променили религиозната си принадлежност след детството и 25% от тези в млада възраст под 30 години твърдят, че не принадлежат на никаква религиозна институция (Рев, 2008). Като цяло 78% от населението на САЩ е християнско. Всяка година все повече хора се идентифицират като будисти или мюсюлмани, макар че тези групи са относително малки: всяка е по-малко от 1% от общото население. По-малко от 2% се идентифицират като евреи. Атеистите или агностиците са 4% от общото население (за глобална оценка на основните религиозни принадлежности проверете в уебсайта на учебника). Религиозните учения имат относително сходно въздействие върху хората независимо от тяхната религиозна принадлежност, вдъхвайки честност, скромност и/или любезност у човешките същества. Макар че научните открития се разпространяват относително бързо по целия глобус, културата и религията имат предимството да притежават дълбоки психологически корени, подкрепяни от управляващите елити и социалните институции, които ги приемат.

Има голямо объркване в начина, по който хората в отделните страни използват термините *раса*, *етническа принадлежност*, *религиозна идентичност* и *националност*. Арабите християни, живеещи в Израел например, не се наричат израелски араби християни. Макар че са израелски граждани, арабите обикновено възприемат израелската си идентичност като гражданска или правна, а не като културна. От друга страна, за по-голямата част от еврейското население израелското гражданство служи както като правна, така и като културна идентичност (Horenczyk & Munauer, 2007). Това, което често се етикетира като „раса“ или „етническа принадлежност“ в САЩ, в други страни се нарича „националност“.

Не бива да забравяме, че човешките групи непрекъснато се местят и смесват. Някои страни забраняват на човека да променя религиозната си принадлежност. Обратното, в САЩ се насърчава културното разнообразие и хората имат свободата да избират групата (групите), с която (които) да се идентифицират, а етническата, религиозната или националната идентичност стават все по-динамични и са въпрос на индивидуален избор.